

VERSIERINGEN IN HET PRINSENHOF

HERTOG FILIPS DE GOEDE LIET HET GENTSE PRINSENHOF RIJKELIJK OPSMUKKEN

(Deel II na "De Slag van Gavere 1453")

In dit laatste en vierde deel over de versieringen aangebracht in het Prinsenhof bespreken we de productie tussen 1453 en 1470. Het vervolg van de decoratie in het Prinsenhof - tussen 1475 en 1560 - werd reeds uitvoerig besproken in ons tijdschrift door dhr. Van Wesemael¹ en dhr. M. Van Bergen². Alhoewel we thans over meer documenten beschikken, lijkt het ons interessanter dat in de eerste plaats gegevens (door andere auteurs) aan bod komen, waarover minder gepubliceerd werd in Ghendtsche Tydinghen. Verder merken we op dat er reeds zeer veel geschreven is over de versieringen ter gelegenheid van de geboorte van Keizer Karel, alhoewel we hierbij enige kritische instelling voorop plaatsen.

In de loop der dertiger jaren van de 15de eeuw bemerken we dat Filips de Goede meer en meer de hertogelijke residentie te Brussel als zijn geliefkoosde pleisterplaats koos. De belangrijkste kunstenaars uit die periode waren aldaar werkzaam, o.a. Jan van Eyck in 1433³.

Dit betekent echter niet dat er geen kunstenaars meer werkzaam waren voor het Gentse Prinsenhof.

Els Cornelis merkt op over de kunstenaars die werkzaam waren te Gent in de hertogelijke residenties: "dat de dekens (van het St.-Lukasgild) zich onderscheiden door frequentere opdrachten voor het Hof ten Walle... het waren de hofkunstenaars... die ook in het Hof ten Walle de verbinding vormden tussen de hertog en de gecontacteerde Gentse meesters. Meesters die sporadisch in het Hof ten Walle of bij speciale gelegenheden voor de hertog werkten, waren niet de eerste de beste ambachtslui. In de hertogelijke rekeningen worden ze immers aangeduid als "les meilleurs ouvriers du pays"⁴. Toch willen we hier bemerken dat er een zeer grote wisselwerking was tussen het hof en de Gentse magistraat⁵ en dat bij de keuze van de kunstenaars wellicht een advies werd gevraagd aan de schepenen. Dat deze op hun beurt zich lieten informeren door het bestuur van het ambacht lijkt ons meer dan logisch. We mogen aanvaarden dat dit de mogelijke reden was waarom er zeer veel dekens van de St.-Lucasgilde werkzaam waren voor het hof.

Ons overzicht vatten we aan met een zwarte bladzijde uit de geschiedenis van Arteveldestad: de slag van Gavere op 23 juli 1453, waarbij het Gentse leger vernietigd werd⁶. Men begrijpt dat er weinig of geen versieringen in die periode werden uitgevoerd in het Gentse Prinsenhof.

Wel deed het hof in 1452-1453 en in 1453-1454 beroep op de Gentse schilder

Saladijn de Stoevere om o.a. werkzaam te zijn voor het "banquet du faisan" te Rijsel⁷. Deze kunstenaar verbleef op dat ogenblik niet te Gent, maar te Oudenaarde⁸. De bekende Oudenaardse miniaturist Jan de Tavernier was eveneens werkzaam voor dit banket. Deze laatste had reeds op 18 maart 1441 afstand gedaan van zijn statuut van meester in het Gentse schildergild. De reden is te zoeken in het feit dat hij waarschijnlijk weinig opdrachten kreeg uit de Arveldestad en daarom wou afzien van de jaarlijkse verplichte bijdrage voor het ambacht⁹.

Het duurde tot 1458 alvorens er een verstandhouding kwam tussen de hertog en Gent. De zwaar financieel beboete stad spaarde geen kosten voor de Blijde Intrede van de hertog op 4 april van dat jaar. Aan de Poel werd o.m. een tableau vivant met als voorstelling het "Lam Gods" uitgebeeld¹⁰. Men gaf de hertog tevens geschenken om hem gunstig te stemmen, o.m. het Weense handschrift van "die Keure", dat we reeds uitvoerig besproken hebben¹¹.

We bemerken dan ook dat in die periode talrijke opsmukkingen werden gedaan in het Gentse Prinsenhof. Opvallend zijn het grote aantal herstellingen aan de glasvensters. Dit wijst er eerder op dat het paleis niet zo goed onderhouden was geworden. Daarvoor deed men een beroep op de Gentse glazenier Jacob Gheerolf. Hij maakte tevens vijf nieuwe vensters, waarvan twee in de keuken van de hertog, één in het kamertje naast de kamer van de hertogin, één in de grote zaal en een kleiner in de rustkamer van de hertog. Daarnaast leverde hij een raam voor de grote keuken, één voor het vertrek van de hofmeester en één voor het logement van de dienaar van de latere Karel de Stoute. De vensters in de kamers op de verdieping aan de galerij werden eveneens vernieuwd. In de bidplaats van de hertog plaatste hij twee nieuwe glasramen met de wapens van de hertog en de hertogin¹².

Naast herstellingen kreeg de Gentse schilder Boudewijn van Wyttevelde de opdracht voor het schilderen van wapenschilden van de hertog, het beschilderen van twee kleinere vaandels die geplaatst werden op de torentjes van de Donkere Poort, alsook rijkelijke banieren met de wapens van de hertog, die hij moest plaatsen op de bedakingen van de kapittelzaal en van het oratorium van de hertog¹³.

Waarschijnlijk was in die periode ook de belangrijke Gentse miniaturist Lieven van Lathem werkzaam in het Prinsenhof (of in de Posteerne). Nadat hij reeds tweemaal de annuïteit van het inschrijvingsgeld van de opname in de St.-Lucasgilde betaald had, weigerde hij het inschrijvingsgeld verder te betalen, daar hij "naer welke coop hij vrochte int hof van minen gheduchten heere (= Filips de Goede)". Hij eiste zelfs de reeds betaalde 4 lb. gr terug, doch de Gilde wilde niet op dit verzoek ingaan. De kunstenaar werd gesteund door "sekere lettren van den voorn. minen gheduchten heere" en op 31 januari 1459 beslisten de Gentse schepenen van de keure dat de Gilde de helft van de som binnen de drie maanden en het volledige bedrag binnen het half jaar moest terugbe-

talen. Er werd eveneens beslist dat Lieven, noch zijn nakomelingen, nooit meer toegang zouden krijgen tot het Gentse St.-Lucasgild. Dat de schepenen een dergelijke beslissing namen is zeer goed begrijpelijk. Na de verzoening tussen de stad en de hertog waarbij de hertog een aantal privileges aan de stad had teruggeschonken, kon de magistraat zich geen geschil met Filips de Goede veroorloven. Ondanks het feit dat Lieven van Lathem op dat moment geen hofschilder was (waardoor hij vrijstelling kreeg om opgenomen te worden in het ambacht), had de hertog het recht om personen die niet aan het hof verbonden waren, dezelfde gunsten schriftelijk toe te staan¹⁴. Lieven van Lathem zal later - zoals talrijke Gentse miniaturisten - werkzaam zijn voor Filips de Goede¹⁵.

Blijkbaar was men zeer tevreden over het werk van de hoger vermelde Jacob Gheerolfs, want hij voerde nog verschillende opdrachten uit in het Prinsenhof. In 1460 plaatste hij twee vensters en twee tondo's in het hof¹⁶. Een jaar nadien verving hij drie vensters en herstelde hij een aantal ramen¹⁷. Twee jaar later deed men opnieuw een beroep op Jacob Gheerolf voor het onderhoud van de ramen¹⁸. In dezelfde periode was hij tevens werkzaam in het Gravensteen.

In 1464-1465 deed hij terug herstellingswerken en plaatste hij nieuwe ramen, o.a. in het kamertje voor de kapel¹⁹. Het jaar daarna deed het hof niet alleen beroep op Jacob Gheerolf voor herstellingen en het plaatsen van o.m. netwerk aan de ramen, zoals in de kapel van de meestertoren²⁰, maar gaf men ook aan zijn zoon Paesscher de opdracht om talrijke ramen te herstellen, o.a. in de gang voor de logeerkamer van de hertog, in de toren met het uurwerk, in de ingang van het nieuwe bidhuis, in de kapel, in het thans nog bestaande leeuwenhok en in talrijke andere lokalen²¹. Ook na de dood van Filips de Goede was Jacob Gheerolf werkzaam in het Prinsenhof²².

Naast deze glazeniers deed men voor de verfraaiing van het hof ook beroep op Gentse schilders. In 1463-1464 bracht Cornelis Baye in de galerij verguldsel aan op het houtwerk en op de wanden, die eerst geprepareerd werden om te voorkomen dat het regenwater schade zou kunnen berokkenen²³. In 1466 deed men opnieuw een beroep op een schilder voor het vergulden van een nieuw metalen kruis. Deze taak werd toegekend aan Ghyselbrecht Blomme²⁴. In hetzelfde jaar was ook Jan Colins, alias Hardevuust, werkzaam in het Hof ten Walle²⁵. Deze kunstenaar had - zoals Saladijn de Stoevere - tijdens de onlustperiode Gent verlaten en vestigde zich in 1449 te Doornik²⁶. In de periode dat Filips de Goede stierf (Brugge 15 juni 1467) was Saladijn de Stoevere tot tweemaal toe werkzaam in het Prinsenhof²⁷.

Het Posteernehof dat nog door Filips de Goede in beheer gehouden werd, ging bij het begin van de regeerperiode van Karel de Stoute over (10 september 1469) naar de corrupte Picardiër Gui de Brimeu, heer van Humbercourt²⁸. Deze Bourgondische raadsheer en ridder van het Gulden Vlies, vertrouweling van Karel de Stoute, werd door deze aangesteld tot bevelhebber van de Bourgon-

dische bezettingstroepen in het prinsbisdom Luik en raadsman-toezichter van bisschop Lodewijk van Bourbon in 1468. Om de koning van Frankrijk gunstig te stemmen speelde hij deze Atrecht in de handen. Als raadsman van Maria van Bourgondië onderhandelde hij samen met Hugonet, buiten medeweten van de afgevaardigden van de Staten-Generaal, met Lodewijk XI van Frankrijk. Tijdens de aanhouding van Humbercourt door de Gentenaars wist hij uit dit paleis te vluchten naar het kartuizerklooster Rooigem. Alhoewel dit klooster buiten de muren lag hield de Gentse delegatie hem aldaar aan. Onder beschuldiging van hoogverraad werd hij op 3 april 1477 op de Vrijdagmarkt onthoofd²⁹.

Het duurde t.e.m. 1474 alvorens het stoffelijk overschot van Filips de Goede in het praalgraf te Dijon werd bijgezet. Ter gelegenheid van het overbrengen van het lijk uit Brugge over Gent naar Dijon werd in de Sint-Veerlekerk te Gent een plechtige uitvaart opgedragen. Het was niet verwonderlijk, dat men voor de opsmuk van de kerk met een dertigtal blazoenen met wapens van de overleden vorst, een beroep deed op de hooggewaardeerde Gentse schilder Hugo van der Goes³⁰. Het was Jozef Duverger³¹, die - gebaseerd op documenten - aange-toond heeft dat Hugo van der Goes op 3 maart 1450 (n.s. 1451) door Filips de Goede begenadigd werd en uit ballingschap mocht terugkeren. Verbleef deze wereldberoemde schilder - tussen deze datum en de opname in het Gentse schildersambacht op 5 mei 1467 - bij de schilder Jan van der Goes, die werkzaam was in de hertogelijke residenties in de Noordelijke Nederlanden³²? Sommige kunsthistorici zijn van mening dat de vader van deze beroemde schilder de in 1462 te Gent overleden Jan van der Goes was.

De stelling dat Nederlandse schilders door hun ontleningen aan schilderijen van Van der Goes, zoals Geertgen tot St.-Jans, werkzaam waren te Gent (of te Brugge) zou hierdoor weleens moeten herzien worden. Voor het oeuvre van Hugo van der Goes betekent dit (waar de schilder zich op dat moment ook mocht bevinden), dat niet alle "jeugdwerk (?)" eventueel in Gent vervaardigd is. Men moet dan ook zeer omzichtig zijn om deze werken met Gentse opdrachtgevers in verband te brengen. Reeds hebben we er op gewezen dat Gentse kunstenaars blijkbaar goed bekend waren met de noordelijke provincies van het Bourgondische rijk³³. Ook Nederlandse kunstenaars waren in die periode werkzaam in de Arteveldestad, zoals Ingelbrecht Criecke van Utrecht³⁴, de anonieme miniaturist de Meester van de Vederwolken afkomstig uit dezelfde stad, Hugo Jacobszoon van Leiden, Ghyselbrecht van Meerlo van Delft³⁵, enz. De opsmukkingen in het Gentse Prinsenhof verdwenen samen met de afbraak van dit vorstelijk paleis. Alhoewel de verfraaiingen uit de periode die wij in deze vier bijdragen besproken hebben, misschien maar een peulschil is met de eigenlijke versieringen, geeft dit een zeer goed beeld van de pracht en de praal waarmee onze vorsten zich omringden. Hoogstwaarschijnlijk bewaarde het paleis talrijke kunstwerken, waarbij een portrettengalerij van de graven van Vlaanderen niet ondenkbaar is.

Uit de documenten blijkt dat er vooral heraldische voorstellingen aangebracht werden in het paleis. Mogen we hier de tekening met de wapenschilden van Filips de Goede in het album Arent Van Wijnendaele (†1592)³⁶ en dat in de Memoriën van Anthonio de Succa in verband brengen met deze versieringen? Deze laatste tekende tevens naar voorstellingen in Gent in 1602 de wapenschilden van Lodewijk XI (1423-1483), die als dauphin op 5 november 1459 in het voormalig huis van Joos Vyt (Gouvernementstraat) verbleef³⁷; een detail van de halsketting van de Orde du Saint-Esprit, gesticht door de Franse koning Hendrik III in 1579; het wapen van de Engelse koning Edward III (1312-1377), die onderhandelingen heeft gehad met Jacob van Artevelde toen Simon de Mirabella ruwaard was van Vlaanderen; het blazoen van Amadeus VI (1334-1383) voorvader van de gemalin van Margaretha van Oostenrijk; het wapenschild van het Schotse huis met de halsketen van de St.-Andreasorde, gesticht in 1452 door Jacobus II (1430-1460); het wapen van het Spaanse huis; het wapen en halsketen van de commandeurs van de Hospitaalridders van St.-Jan van Jeruzalem (voor 1492), de latere orde van Malta; en het wapenschild van het Huis van Lusignan, omgeven met de halsketting van de orde van het Zwaard van Cyprus, gesticht ca. 1363 door koning Peter I (†1369) van Cyprus³⁸. Mogelijks gaan deze voorstellingen terug op tekeningen van Arent van Wijnendaele. Doch lijkt hun iconografisch programma zeer goed thuis te horen in een vorstelijke residentie.

Anderzijds moeten we er ook rekening met houden, dat de hertogen een groot deel van hun huisraad meebrachten.

We hopen met deze reeks artikels het ijs te hebben doorbroken voor verdere onderzoekingen van dit bijzonder interessant gebouw, waarvan de documenten verspreid zijn over verschillende archieven. Dit element zal wellicht de reden zijn, dat er thans bijna geen onderzoek is gebeurd naar het geboortehuis van Keizer Karel.

NOTEN

1. 'Gewezen Prinsenhof van Gent, zijn tijd, zijn groei, zijn streven, zijn tijdgenoten wel bekend in woord en beeld beschreven', in: Ghendtsche Tydinghen, 9de jg., 1980, blz. 222-234, 264-284.
2. Het gebeurde te Gent 500 jaar geleden, in: Ghendtsche Tydinghen, 6de jg., 1977, blz. 278-286.
3. R. van Elslande, Het Brugse atelier van Jan van Eyck tussen 1433 en 1441, in: Brugs Omme-land, 29ste jg., 1989, nrs. 1-2, blz. 97.
4. E. Cornelis, De kunstenaar in het laat-middeleeuwse Gent, II. De sociaal-economische positie van de meester van de Sint-Lucasgilde in de 15de eeuw, N.R. XLII, 1988, blz. 100, 105.
5. R. De Herdt, Wat blijft er nog over van "ons geduchts heren hof ten walle" of het Prinsenhof?, in: Toerisme in Oost-Vlaanderen, 25ste jg., 1976, nr. 2, blz. 25-28.
6. W. Prevenier-M. Boone, De 'stadstaat'-droom, in: Apologie van een rebelse stad, Antwerpen 1989, blz. 101-102.

7. K. Vandenbussche, De Stoevere's: een Gentse kunstenaarsfamilie, in: Ghendtsche Tydinghen, 1ste jg., 1972, blz. 53-54.
8. A. De La Borde, les ducs de Bourgogne; études sur les lettres, les arts et l'industrie, pendant le XVe siècle et plus particulièrement dans les Pays-Bas et le duché de Bourgogne, Parijs, 1849-1852, dl. I, blz. 424, nr. 1548; dl. II, blz. 396-397.
9. R. van Elslande, Lieven van Lathem, een onbekende belangrijke kunstenaar uit de 15de eeuw, in: Scheldeveld, jb. XXI, 1992, blz. 140, 166 nota's 56-59.
10. R. van Elslande, De geschiedenis van de Vijt-Borluutfundatie en het Lam Gods, in Ghendtsche Tydinghen, 15de jg., 1986, blz. 110.
11. R. van Elslande, Het Weense handschrift van "die Keure", in: over den Vier Ambachten, Kloosterzande 1993, blz. 885-892.
12. A Jaques Gheerolf voirier pour avoir livre sensieut assavoir cinq nouvelles voiries les deux en la cuisine de monseigneur, une en la chambrette aupres la chambre de madame, une en la grand salle et une petite en une des chambres de retrait de monseigneur g. tèn ensemble 24 pies de voire.
 Item une voirie en la grande cuisine g.tên 10 pies de voirie... coutên ensemble 26 pies et 4(demi?) de voire.
 Item ou logez de la princie porte dudit hostel ou estait logie monseigneur le maistre d'ostel... quatre voirieries coutên 13 pies de voire.
 Item ou logez qui fu prepare pour monseigneur le daulphin et es chambres estans aux galleries en hault 10 pies et demy de voire.
 Item aupres l'oratoire de mondit seigneur deux voirieries armoirees aux armes dicellius de madame la duchesse coutên ensemble attendu que est double ouvrage 13 pies de voir. Item une voire ou ung cassiz gtên 7 pies et demy et 3 quars de voirs. Item une voiriere et trois gtên ensemble 19 pies et demy. Item... gtên 8 pies et ung quart de voire. Item 4 voirieries gtên 17 pies et demy de voire. Item 5 grandes voirieries coutên ensemble 252 pies et 3 quars de voire. Item 3 voiries coutên ensemble 6 pies et demy de voire sont ensemble 446 pies de voire qui au pris de 4 s. 6 d. chacun pie(s) sont 100 lb. 7 s.
 Item pour avoir este nettoye et revue en nouvel plonc et en leur cuère diverses voiries coutent ensemble 12 pies et demy au pris de 2 s. 6 d. chacun pie sont 14 lb. 1 s. 6 d. Item pour avoir reve et remis a point et en nouvel plancou tesoniez emploi et rassiz en leur cuère-diverses voirieries assavoir 1 voiriere en... une... 6 voirieries... 2 voirieries avoir restoupe plusieurs trous et ailleurs aval ledit hostel... pour ce 60 s. Item pour avoir livré audits re cione de voirieries remises en nouvel plonc et audits repees a des ses 311 ruytes au pies de 12 d. chacune ruyte sont 15 lb. 11 s. Item pour deux trailles estoffees desil dal'ais mises assavoir luuc audevant d'une voiriere... coutên 46 pies et lai' audevant d'une voiriere... coutên 24 pies et demi. Item pour cinq au'i's etraudes trailles estoffees toê dessins assises audevant des voiries du capitel fait de... coutent ensemble 278 pies et demy sont ensemble 349 pies qui au pris de 2 s. 3 d. chacune pie sont 39 lb. 5 s. 3 d. Et qu'il a livre en pluseurs meues parties en diverses chambres et offices dudit hostel 37 pies de nouvel voirie audit pris de 4 s. 6 d. chacun pie sont 8 lb. s. 6 d. content les parties dudit voiriez ensemble à la somme de 180 lb. 11 s. 3 d.; Rijsel, Ibidem, B 4104, f. 99-99v°.
13. Xe Compte de Laurens le Maech, du 1er janvier M CCCC LVI au XXXI décembre MCCCC LVIII:
 A Boudin de Witevelde, pointre, pour avoir point aux armes de Monseigneur, et estoffes de couleurs, ainsi qu'il appartient, deux bannerettes ou penons mis sur les deux tourelles de la porte faisant yssue derriere sur l'eaue, de nouvel réparées, tant pour son oeuvre manuel, comme pour or et les couleur à ce servants, XXXII s., et pour aussi avoir doré de fin or et estoffe de couleurs à ce servants quatre (sic) et deux pennons, lesquels pennons sont armoyez des armes de Mondit seigneur, mis et assis sur la couverture du capitel fait au comble, et couverture de l'oratoire de mon avant dit Seigneur, XVI XXII s. montant les dittes deux parties ensemble à la somme de XVIII IIII s.; Rijsel, Archives Départementales du Nord, série B 4104, f. 99 v°.

14. R. van Elslande, Lieven van Lathem, o.c., blz. 129-130.
15. A. De Schrijver, De miniatuurkunst, in: *Gent 100 jaar Kunst en Cultuur*, dl. II, Gent 1975, blz. 326-333.
16. A Jaques Gheerolf voirier demourant à Gand pour 26 pies de voire dont il a faic deux voirieres en deux rondes... pour tout à lui paie 6 lb.; Rijsel, Archives départementales du Nord, série B 4105, f. 112.
17. A Jaque Gheerolf voirier demourant à Gand pour avoir ouvre trois voiries de nouvel en trois fenestres es chambres... contên 15 pies et demy de voire à 4 s. 7 d. chacun pie sont 66 s. 9 d. par.
Item pour 11 pies de voire... à 3 s. 6 d. le pie sont 38 s. 6 d. Et pour 53 ruytes de poire emploi... pour la reparacion des voirieres dicellue hostel à 12 d. chacun ruyte 53 s. montent lesdits parties ensembles à la somme de 8 lb. 10 s. 3 d.; Ibidem, B 4106, f. 87.
18. A Jacque Gheerolf voirier demourant à Gand pour avoir oste rappointe et remis en nouvel plonc 8 pans de fenestre de voire... pour ce 30 s. Item pour avoir livre pour une nouvelle fenestre... et en trois fenestres... 17 pies et 3 guarb de nouvel voire de france à 4 s. 7 d. le piet sont 3 lb. 19 s. 10 d 0 b par. Item pour avoir livre 31 pies et ung... de nouvel voire de rams aux fenestre des establer de Monseigneur à 3 s. 6 d. par le pie sont 5 lb. 8 s. 6 d. Item pour 76 ruytes de nouvel voire... à 12 d. chacun ruyte sont 3 lb. 16 s. Et pour 16 pies et demy de trailge tire de fil daccavre mises pour la preservacion des voirieres à 3 s. 6 d. par. chacun pie sont 57 s. 9 d. montent lesdictes parties ensembles à la somme de 17 lb. 12 s. 1 d. 0 b.; Rijsel, Ibidem, B 4109, f. 97v°-98.
19. A Jaques Gheerolf voirier demourant à Gand pour avoir ouvre de son mestier à la reparacions de plusieurs vieses voirieres aval ledit hostel. Assavoir d'une en la chambre... pour ce 5 s. Item trois autres en la chambre... pour ce 12 c. Item une en la chambre... pour ce 6 s. Item deux vieses fenestres en... pour ce 8 s. Item une... 4 s. Item qu'il a livre 89 pies et demy de nouvel voire en plusieurs voirieres et fenestres en... Assavoir en... 7 pies 4 s. 3 d. chacun pie sont 20 lb. 2 s. 9 d. Item pour deux la iii iii s. de nouvel voire livre pendant en la petite salle devant la chapelle et l'autre en vue... pour ce 8 lb. 4 s. Et pour 195 ruytes de nouvel voire emploie a estoupper pluseurs traex en plusieurs voirieres aval ledit hostel à 12 d. chacune ruyte sont 9 lb. 15 s. et qu'il a paie pour cloux employer en son dit ouvrage 4 s. montent lesdites parties ensemble a la somme de 35 lb. 13 s. 9 d.; Rijsel, Ibidem 4110, f. 99-100 v°.
20. A Jaques Gheerolf voirier demourant à Gand pour avoir ouvre de son mestier à la reparacion de pluseurs vieses voirieres aval ledit hostel. Assavoir en avoir oste nettoye replônie et remis une fenestre contên 4 piez et a ce livre 6 nouvelles ruytes pour ce 14 s. par. Item encore en ladite chambre avoir oste ung pan d'une autre fenestre et icellui refait nettoye et remis pour ce 13 s. par. Item pour une fenestre... voire anoir oste replônie et rassiz trois autres fenestre en... pour 12 s. par. Item qu'il a livre 87 pies de nouvel voire de france en plusieurs voirieres et fenestres en diverses chambres et places aval ledit hostel. Assavoir... qui à 4 s. 6 d. par chacun piet sont 19 lb. 11 s. 6 d. par. Et pour avoir fait en livré une traile de fil d'alcaire au devant des fenestres de la chapelle du donjon dudit hostel contên 26 piez à 2 s. 6 d. par. chacun piet sont 3 lb. 5 s. par. montent lesdites parties ensemble à la somme de 24 lb. 15 s. 6 d.; Rijsel, Ibidem 4111, f. 116.
21. A Pasquier Gheerolf voirier demourant à Gand pour avoir livre et ouvre de son mestier oudit hostel de le Wale durent ladite annee (1-1-1466/31-12-1467) en la maniere qui sensieut: Assavoir pour avoir refait ung pan de voire en lallee ainsi que l'on va devers la cham(b)ere ou le Roy se loge pour ce 13 s. 6 d. par. Item pour avoir refait 22 pants assavoir... es cassins estans en... sur la tourelle de l'orloge dudit hostel, les quatre sur la... les deux... deux...deux...ung autre pan en ung cassin sur la montee devant le nouvel oratoire contên tout ensemble 70 piez au prix de 6 solz par le piet sont 21 lb. par. Item pour avoir remis a point une fenestre sur la chambre... pour ce 9 s. par. Item fait une petite fenestre sur la montee tenant à la chapelle à matre une chandelle dedens contên ung piet pour ce 6 s. par. Item d'avoir refait deux pants à l'ostel du garde des lyons pour ce 24 s. par. Item fait deux

- pants... contenant ensamble 17 pies au prix de 6 solz par le piet sont 5 lb. 2 s. par. Item refait ung pan pour ce 16 s. 6 d. par. Et pour avoir restoupe et remis plusieurs ru(y)tes en divers lieux aval ledit hostel comme besoing estoit jusques à 76 ru(y)tes à 2 s. Par chacun ru(y)te sont 7 lb. 12 s. par montent ces parties ensamble 37 lb. 3 s.; Rijsel, *Ibidem* 4123, f. 132-132v°.
22. A Jaques Gheerolf pour plusieurs parties de voiries par lui fais et delivrez oudit hostel de le Walle (1-1-1473/31-12-1473)... montênt ensemble lesdites parties à la somme de 45 lb. 14 s.; Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Rekenkamer 2706, f. 89.
  23. A Cornille Bay pointre demourant à Gand pour avoir de son mestier et paint en oile vermeille les plates, lystes posteaulx et parois desd. galleries pour la prefervacion de la pluye par marchie à lui fait en tasque... 30 lb.; Rijsel, *Ibidem* 4109, f. 96.
  24. A Guillebert Bloème pointre pour avoir dore laditte nouvelle croix de métal mis desuere ledit clochier par marchie a lui fait en tasque par ledit receveur et autres ouvriers eulx en ce cognoissans tant pourson ouvrage manuel comme pour estoffe par lui en ce employe la somme de 18 lb.; Rijsel, *Ibidem* 4111, f. 115.
  25. A Jehan Colins, painctre demourant à Gand, pour don à lui fait du dit po(i)ntement pour soy aidier a viter et entretenir 4 francs; A. De La Borde, o.c., dl. I, blz. 495.
  26. R. van Elslande, *Het Weense handschrift van "Die Keure"*, o.c., blz. 889.
  27. E. Cornelis, o.c., blz. 135.
  28. F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, *Geschiedkundige beschrijving der stad*, dl. VIII, *Gent z.d.*, blz. 33-35.
  29. L. Gachard, *Note sur le jugement et la condamnation de G. Hugonet et G. de Brimeu*, in: *Bulletin Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, nr. 6, 1839.
  30. E. Duverger, *Cat. Imaginair musuem Hugo van der Goes*, *Gent* 1982, blz. 38. Cfr. laatste paragraaf van het "Woord vooraf" van deze cat., blz. 7, eerste uitgave 1982 en tweede uitgave 1983.
  31. J. Duverger en A. De Groote, *Werk van Hugo van der Goes en van Antoon van Dijck te Brugge*, in: *Miscellanea J. Gessleriana*, 1948, blz. 440.
  32. R. van Elslande, *Lieven van Lathem*, o.c., blz. 133-134.
  33. Voor het zuiden van Nederland verwijzen we naar: R. van Elslande, *De vijftiende eeuwse Gentse kunst in de Vier Ambachten*, in: *Over den Vier Ambachten, Kloosterzande* 1993, blz. 1013-1026; voor het noorden verwijzen we naar R. van Elslande, *Lieven van Lathem* o.c., blz. 132-134.
  34. R. van Elslande, *Lieven van Lathem* o.c., blz. 133; R. van Elslande, *Het altaarschilderij voor de kerk van Sint-Maria-Horebeke (1443)*, in: *Het land van Aalst*, 43ste jg., 1991, nr. 4, blz. 357, noot 28.
  35. R. van Elslande, *Het retabel van Ghyselbrecht van Meerlo voor de O.-L.-Vrouw-Hemelvaartkerk te Nieuwerkerken*, in: *Lineaal*, 13de jg., nr. 1, 1989, blz. 3-16.
  36. *Gent*, Stadsarchief, *Atlas Goetghebuer*, doos 113; tekeningen van Arent van Wijnendaele gemaakt kort voor de verwoestingen door de beeldenstormers.
  37. R. van Elslande, *De geschiedenis van de Vyt-Borluutfundatie*, o.c., 15de jg., 1986, blz. 110.
  38. M. Comblen-Sonkes - C. Van den Bergen-Pantens, *Memoriën van Anthonio de Succa*, Brussel 1977, dl. I, blz. 189-192; dl. II, f. 63-63 v°.

VAN ELSLANDE Rudy
 Docent Antiquairsopleiding IMOV-Gent
 CMO-St.-Niklaas, Brucemo-Brussel,
 Acebe-Antwerpen, Cemov-Aalst & Cemov Oudenaarde.